

Azərbaycanlıların

Məmməd Əmin Rəsulzadə (1884-1955) Azərbaycanca milli-azadlıq və inqilab hərəkatının ən görkəmli nümayəndələrindən biridir. Məmməd Əmin Rəsulzadə əvvəllər sosial-demokratlar ilə birlikdə çar rejiminə və koloniyaya siyasətinə qarşı çıxış edirdi.

Bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün o, Türkiyədə fəal antibolşevik mübarizəsinə başlayır və öz məqalələrində bolşeviklərin Azərbaycanı apardığıları siyasəti tənqid edir.

Sovet İttifaqının Atatürk hakimiyyətinə təzyiqlərindən sonra Məmməd Əmin Rəsulzadə Musavat Partiyasının aktivistləri ilə birlikdə (1931) marşal Pilsudskinin himayəsi ilə siyasi sığınacaq olaraq Polşaya köçürlər. Onlar marşal Pilsudskinin himayəsi ilə fəaliyyətlərini bərpə edirlər və "Promotey" cəmiyyəti yaradaraq nəşrlərini buraxırlar.

Polşada olduğu illərdə Məmməd Əmin Rəsulzadə Polşa hakimiyyətində məsləhətçi işləyir. O, ayda 3 dəfə çıxan "İstiqlal" qəzetinin (1932-1938) və "Qurtuluş" (1934-1938) jurnalının redaktoru idi. "İstiqlal" qəzeti (1932-1938) və "Qurtuluş" (1934-1938) jurnali Almaniyada nəşr edilirdi.

Məmməd Əmin Rəsulzadənin Almaniyaya ilə əlaqələri onun törcümeyahalında, siyasi fəaliyyətində xüsusi yer tuturdu. Almaniyada Məmməd Əmin Rəsulzadə vətəni sovet hakimiyyətinin azad etməyə çox ümidlər bəsləyirdi. O, Polşada yaşayaraq dünyada gedən hadisələri izləyirdi. Polşa almanlar tərəfindən zəbt edildikdən sonra Məmməd Əmin Rəsulzadə özünün ictimai-siyasi və ədəbi fəaliyyətini dəyişərək Rumıniyaya köçür.

1942-ci ildə Almanyanın Xarici İşlər Nazirliyinin şərq şöbəsinin rəhbəri Məmməd Əmin Rəsulzadəni Azərbaycanın gələcək taleyi naminə rəhbərlərle danışıqə dəvət etdi. Siyasi sektorun rəhbəri Fon Mende Məmməd Əmin Rəsulzadəni sovet hakimiyyətinə qarşı fəal mübarizə aparmağa cəlb etmək istəyirdi. Bütün bu hadisələrin müharibənin qızgın vaxtında almanların azərbaycan əsirlərini cuhudlar kimi qəbul edib güllələdiyi bir vaxtda baş verirdi. Məmməd Əmin Rəsulzadə alman rəhbərliyinə onların səhv etdiyini başa salaraq, minlərlə azərbaycanlı ölümün xilas etdi.

Məmməd Əmin Rəsulzadənin müharibədən sonra Azərbaycanın müstəqil olacağı fikrini almanlara aşılamağı onları maraqlandırır. Bütün bu işlərin nəticəsizliyini başa düşən Məmməd Əmin Rəsulzadə 1942-ci ilin payızında Almanyanı tərk edir. 1944-cü ilin payızında o yenə almanların yadına düşür və onlar onun Almanyanı tərk etməyini pisləyərək, Drezdendə açılmış yeni dini tədris müəssisəsinə dosent vəzifəsinə dəvət edirlər. Lakin o bu təklifdən imtina edərək, sovet ordusu səhərə girdiyindən oranı tərk edir. 1943-cü ilin 5 avqustundan Buxarestdə yaşayır və sovet ordusu səhərə girdiyindən oranı da tərk edər. İsveçrəyə viza ala bilmədiyindən o yenə Almaniyaya Freyburq şəhərinə qayıdır. Lakin Freyburq şəhəri güclü bomba-landığından o Almanyanın mərkəzinə doğru gedir və müharibənin sonunda 1945-ci ilin 24 aprelindən ölkənin amerikalıların zəbt elədiyi hissəsinə gəlib çıxır.

Məmməd Əmin Rəsulzadənin

fəaliyyətinin alman dövrü müharibə şəraitində yaşayış, hakimiyyətin daim ona sovet hakimiyyətinə qarşı mübarizədə istifadə ediləsi bir şəxs kimi baxmaları nöqtəyi-nəzərdən demək olar ki, ən gərgin və həyəcanlı idi. Məmməd Əmin Rəsulzadə özü faşist fəaliyyətinin Şərqdə açıq xarakterini görürdü. Məmməd Əmin Rəsulzadə dünyanı ələ almaq məqsədilə bir-biri ilə qarşılaşan totalitar rejimlərin heç birinə böyük fərq qoymurdu. O, əsirləkdə və təbliğat nəticəsində "Azərbaycan legionunda" olan azərbaycanlıların vəziyyətini yaxşılaşdırmaq istəyirdi.

Bu əsirlər iki dövlətin əsirinə çevrilmişdi, çünki sovet hakimiyyəti Stalinin əmrinə əsasən əsirləkdə olanlara heç bir hüquq vermirdi və onları müdafiə etmirdi. Hitler və onun komandası isə əsirləri güllə qabağına vermək məqsədilə 3 milyon nəfərdən ibarət legion təşkilatı hazırlamışdı. Bir tərəfdən bu Məmməd Əmin Rəsulzadəni narahat edirdi, digər tərəfdən o azərbaycanlıların bir yığılmaqlarını, onların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması işinin aparılmasının asanlaşdırıldığını fikirləşirdi. Söhbət əsirləri aqlı və ölümün qurtarmaqdan gedirdi.

Hərbi hissələrdə olan azərbaycanlı legionerlərin sayı 70 mindən çox idi.

Onlara rəhbərliyi Abbas bəy, Ata Əlibəyov, Fətəli bəy Dündənginski və Fuad Əmirov edirdi. Nəriman Yaqubulu yazırdı ki, Fətəli bəy Dündənginski Moskva Hərbi Akademiyasının məzunu idi və o özü almanlara təslim olaraq, azərbaycanlı əsirlərdən legion üzəltməyi təklif etmişdir. İlk dəfə onun təklifinə etibarsızlıqla baxdılar.

Məmməd Əmin Rəsulzadəni Fətəli bəy Dündənginski ilə yaxınlaşdırın vətənləri Azərbaycanı müstəqil, azad görmələri idi. Bu iki şəxsin bəle aktiv işləmələrinin səbəbi onların fikirlərinin üst-üstə düşməsi idi.

Məmməd Əmin Rəsulzadənin rəhbərliyi ilə Almaniyada, Berlində "Azərbaycan" qəzeti çıxarıldı, Milli Azərbaycan Komitəsi yaradıldı, bu komitənin 1 qurultayı keçirildi. Bu

Almaniyada müasir həyatı

qurultayda Məmməd Əmin Rəsulzadə Hitlerin silahdaşı Rozenberqi "müharibə bitdikdən sonra Azərbaycan Berлиндən idarə olunan Reyxin hakimiyyəti altında olacağı" fikrinə görə tənqid etmişdir.

Digər tərəfdən Məmməd Əmin Rəsulzadə azərbaycanlı legionlarından öz azadlığı uğrunda mübarizə aparın dövlətlərdə Polşada, Yuqoslaviyada, Çexoslovakiyada istifadə etmək fikrini irəli sürürdü, çünki onları özlərinə qarşı döyüşdürmək düzgün olmazdı.

O bu fikirlərini azərbaycanlı legionerlərinin qarşısında söyləmişdir, bu da onun qoxmazlığını və bu sözləri Hitlerə çatdırıqları halda öz həyatını risk altına qoyduğunu göstərir. Fürerin əmri ilə 1943-cü ildə Məmməd Əmin Rəsulzadə Almaniyadan qovuldu. Müharibədən sonra Almaniyada qalan Məmməd Əmin Rəsulzadə əsirləkdə olan həmvətənlərini xilas etməyə çalışırdı.

Evlərinə qayıdarkən onları Sibir düşərgələrinin gözlədiyindən xəbərləri yox idi. Bu günlərdə o Azərbaycan Demokratik Birliyi yaradır və həmvətənlərini daha da diqqətli olmağa, onların hüquqlarının Sovet İttifaqı tərəfindən reabilitasiyasına imkan verməməyə çağırırdı.

Məmməd Əmin Rəsulzadənin bu fəaliyyətinin nəticəsində və "Türkiyə-Azərbaycan" cəmiyyətinin köməkliyi ilə bir çox Azərbaycan hərbi əsirləri Türkiyəyə getmək imkanı qazandılar. Almaniyaya gəlmiş Misir şəhərindən Məmməd Əmin Rəsulzadə həmvətənlərinə kömək etməyi xahiş etmişdir və o vətəninə qayıdarkən özü ilə 600 azərbaycanlı götürmüşdür.

Azərbaycan müstəqillik əldə edəndə kimi hərbi əsirlərə qarşı fikir birmənalı deyildir. Müharibə illərində sovet hakimiyyətini hərbi əsirlər bir satqın kimi maraqlandırmırdı, hətta əsirləkdən qaçaraq İtaliyada, Fransada və s. ölkələrdə döyüşənlər üzərində Sovet İttifaqı tərəfindən yaradılmış xüsusi düşərgələrdə "təməzlənmə" işi aparılırdı.

Vətəne xainlikdə günahlandırılan legioner Sovet İttifaqının ərazisində vətəninə qayıdanda vəziyyəti çox pis olurdu. Onları repressiyaya məruz qoyurdular, zəbt edilmiş ərazilərdə

dinc əhaliyə qarşı sərt davranışları isə məhkəmələrin qərarları ilə güllələyirdilər.

SSRI-də dağıldan sonra, kommunist ideologiyası iflasa uğradığı vaxt legionerinin işinə cəmiyyətdə yaranan antikommunist prizmasından baxılan illərdə, onlara münasibət dəyişməyə başladı. Onların çoxu mətbuat səhifələrində və televiziya çıxış edərkən, faşistlərin zəbt elədikləri ərazilərdə ölməməkdən ötrü general Vlasovun yaratdığı (Gürücü, azərbaycan və s. "milli" legionlar) "Rus Azadlıq Ordusu" legionunda məcburi legioner olduqlarını söyləyirdilər. Legionerlərin çoxunun sağ qalmaqdan ötrü şəraitin qurbanı olduqlarını hesab etmək olar. Ancaq onların içərisində öz üzərində müxtəlif repressiyaları görmüş, sosialist quruluşunun həqiqi sınıf düşmənləri də var idi. Daha çox izlənen Sovet hakimiyyətinə ideoloji baxımdan əks olanlar aid edilirdi.

Odur ki, elə bu qrupa aid legionerlər müharibə bitdikdən sonra da sovet kəşfiyyat orqanları tərəfindən repressiya edilmişdilər və heç vaxt reabilitasiya edilməmişdilər.

Milli müstəqilliyə və ölkələrin suverenliyinə diqqətin artdığı şəraitdə bu şəxslərin fəaliyyəti, həyatı, onların iştirak etdikləri hadisələr, onlarla bağlı bütün hadisələr tarixçilərin, jurnalistlərin marağına səbəb olmuşdur. Buna qədər onlar haqqında bütün məlumata senzura altında qadağa qoyulmuşdur.

Azərbaycan mətbuatı vaxtaşırı "legionerlər" mövzusunda qayıdır, müharibənin qurbanı olmuş və sonralar reabilitasiya olmuş bu adamların həyatından söhbət açır.

Bu mövzu ilə əlaqəli emiqrasiyanın müxtəlif yollarını, təkrar olunmaz tələlərdən bəzi xarakterik hadisələri göstərir.

Əzim Nəsimov (1920-ci ildə doğulub) məktəbdə oxuduğu günlərdən tarix ilə çox maraqlanırdı, odur ki, məktəbi bitirdikdən sonra Gəncə şəhərində 2 illik müəllimlər institutuna daxil olur. O orduya çağrıldıqda artilləriyə məktəbinə göndərilir və leytenant rütbəsi alaraq fin müharibəsində iştirak edir. Faşist

Almaniyası ilə müharibədə Əzim Nəsimov bir çox döyüşlərdə iştirak etmişdir: Tiraspol ətrafında, Bryansk, Pavloqradda və s. Onun qulluq etdiyi hissə əsir düşdü və Əzim Nəsimov döyüş yoldaşları ilə birlikdə Almaniyaya Frankfurt şəhərinə hərbi əsirlər üçün düşərgəyə göndərildi. O günləri yada salan Əzim Nəsimov, onların sağ qalmalarına görə Məmməd Əmin Rəsulzadəyə və onun həmfikirələrinə öz minnətdarlığını bildirdi. O danışırdı ki, bir gün əsirlər qarşısında çıxış etmək üçün 17-18 türk düşərgəyə gəlmişdi. Çıxış edənlərdən biri Məmməd Əmin Rəsulzadə idi. O deyirdi ki, Sovet İttifaqı öz əsirlərindən və Xalqlararası Qırmızı Xaç Cəmiyyətinin xətti ilə əsirlərin dəyişdirilməsindən imtina edir. Məmməd Əmin Rəsulzadə qeyd etdi ki, əsirliyin ağır yükü bizim üzərimizə düşür, odur ki, o alman rəhbərliyi ilə əlaqəyə girib və qərara alıb ki, vətənin azadlığı uğrunda döyüşməkdən ötrü azərbaycanlılardan ibarət Milli Ordunun dəstələrini yaratsın.

Əzim Nəsimov danışırdı ki, bir neçə aydan sonra alman zabitlərinin rəhbərliyi altında 4-5 batalyon yaradıldı. Zabitlər əvvəl onlara pis münasibət bəsləyirdi, sonra isə alman ordusu məğlubiyyətə uğradığından onların planı ümumiyyətlə baş tutmadı. Müharibə bitdi, o evinə qayıdaraq ailə qurdu. O həmişə DTK-nın nəzarəti altında idi. Onu hər gün saat 10-da rayona çağırırdılar və axşam saat 2-3-ə kimi yarıc saxlayırdılar. Əzim Nəsimovun bu əzabları 1948-ci ilə kimi davam etdi və sonra onu tutub 25 il həbs cəzasına məhkum etdilər.

Cingiz ABDULLAYEV,

Alman-Azərbaycan cəmiyyətinin sədri, texnika elmləri namizədi

Ədəbiyyat:

1. Məmməd Cəfərlı. "Azərbaycan almanlarının taleyi və siyasi terroru". Bakı. 1998